

ALKOTÓMŰHELY

LÉVAY ENDRE

ARCKÉP AZ ÁLMOK MÉLYEIBŐL

Emlékezés Ferenczi Ibolyára

Lélek és emlékezet tud élményeket örökíteni. Ha nem is oly maradandóan, mint az ecset, a véső, a dallam, de talán mélyebben és kitörőhettele-
lenül. És ezek az álmokban visszatérnek; egy hónap, egy év, vagy egy
évtized után épp ott folytatódnak, ahol az ébredés pillanatában megsza-
kadtak. Töredékes darabokból állnak össze, mint maga az élet, s ál-
munkban majdnem úgy éljük őket, mert a valóság gyökereiből hajtottak
ki, néha olyan hajtással, hogy elérik az életben az elérhetetlent. Csak
lebegésben, de minden érzékszervet megmozgató erővel, még a szem-
met is éles látással ruházzák fel, pedig a pillák letakarják a szem
bogarát.

Mégis látok egy arcképet. Fülelem hallucinál, hangokat is hallok.

Olyan volt, mint egy szarvasűnő. Ezt ő maga mondta, s nőiessé-
gének ilyen szokatlan hasonlatán halványan elpirult. De hitt abban,
hogy ő szarvasűnő, melynek lábai futás előtt mindig remegnek.

És mi elől futott?

Azon a napsütötte tavaszi délelőttön is — emlékszem — lefutott
az Optika üzlete mögötti lakásának lépcsőjén, átszaladt a korzón, és
a sarkon, a Na-Ma üzlete előtt megölelt és megcsókolt.

— Tudod, mit mondtak az orvosok?! — alig vett levegőt, hogy
minél gyorsabban közele velem a hírt. — Azt mondták, hogy élni
fogok! ... Igen! ... Maga a professzor is azt mondta: élni fogok!

Az első pillanatban elhittem, de amint mélyebben szemébe néztem,
láttam, hogy tekintete akkor is, mint a klinikai kezelés előtt, valahol
nagyon messze járt. Már nem is volt itt közöttünk, hanem az is lehet,
hogy a Cocytus vizének túlsó partját látta a távolból kirajzolódni, s azt
is, hogy jön, egyre jobban közeleg az alvilági révész, és int, hogy az
inenség partról belépjen a ladikba.

Amikor újra láttam, fekete szempillái örökre lezárták szemét, csak
ajka körül maradt meg a halvány remény mosolya még...

Arca, alkat, jelenség, mindenfelé áradó, ható vibrációkat hordozó
lény. Járása nem menés, nem sietés, nem libbenés, és nem masculin
menetelés. Szól, megy, vagy int: ez mindig összhangban van, mint
valami egyetlenegy és oszthatatlan.

Lehet-e annak, ami maradandóan vonzó, időben határt felállítani?
És mégis kérdem: miért van az, hogy álomban újra meg újra visszatér?

Azóta gyakran ismétlődnek ezek az ébrenléten túli találkozások, az évek növekedésével mindegyre gyakrabban. A fogyó napokkal arányosan emelkedik az álmokképek száma, mintha azt a számot akarná — meghosszabbításként — újra felírni életem táblájára, melyet tegnap, alkonyat után letöröltem.

Mosolygok.

Ez olyan kettős életérzés, mint a két párhuzamos vonal, amely a végtelenben találkozik.

Ha találkozik...?

Egyszer a Salz partján, amikor magányosan ott bolyongtam a salzburgi vár alatt, s azon tűnődtem, hogy vannak emberek, akik minden évben újra felmennek a siklón a várba, a bástya lőréssein megint kinézni a hófedte Alpok felé, hogy ugyanazt a képet újra meglássák. Talán azért, mert mindig bennük él, s ha ezt a képet felelevenítik, tovább él.

Ha bennünk él, tovább él.

S egyszerre csak úgy tűnt nekem, hogy a vár alatt ringó léptekkel Ő halad el mellettem. Úgy vettem észre, hogy megismertük egymást. Mélyen egymás szemébe néztünk, de nem álltunk meg, és nem köszöntünk egymásnak. Csak mentünk tovább, anélkül, hogy egyikünk is visszafordult volna.

Nem tudtam megmagyarázni magamnak: miért nem szólítottam meg, miért nem állítottam meg, hátha mégis...

Aztán pár év múlva a Kárpátokban találkoztunk, a Szentlélekfalvának meredélyektől szinte lefelé sodró utcájában, mely mellett egy patak hömpölygött el nagyon sietve, de Ő is nagyon siettetett, mert épp hogy csak a szemembe nézett, máris a hegykoszorúk fölött, fenn, a havasokban járt a tekintete.

Falsterbróban, amikor a Balti-tenger partján kószáltam, és soha nem látott színösszetételű vadvirágokat szedtem, ott állt egy szirten, és a tengert nézte. De alakjáról, lengő fekete hajáról, lágy ívelésű hófehér karjairól, párnás könyökéről fölismertem. Csak Ő lehet az. Senki más!... Megindultam feléje, de szólítottak a filmezők, hogy vigyem már a csokrot a fehér kastély melletti kiserdőbe, mert a Kili-mandzsáró számának felvételéhez az a jelenet következik, amikor a nyurga, fekete hajú francia énekesnő — a hideg tengeri szélről remegve — utolsó mentségül görcsös ujjakkal kebléhez szorítja a vadvirágokat.

Ki volt Ő?

Hogyan lehet erre a kérdésre az álmok mélyeiből felelni, amikor hitelük az éber szemek előtt szertefoszlik? Ki hisz az álomnak, még akkor is, amikor tudatalatti jelzései a valóságból fakadnak s ezeknek nyomai az ébrenléti emlékei között is meghúzódnak?

Jelen vannak!

Sőt az is lehet, hogy mindig jelen vannak. De az élethez való kérelhetetlen ragaszkodás ugyanannak a parancsnak a követését követeli, amely a feledést, a közönyt, a »ne gondolj rá!« intelmet tartalmazza.

Jobb annak, aki ezt be tudja tartani.

Nehezebb annak, aki az álmok mélyeiből nem tud kiszabadulni.

Ez utóbbi készlet arra, hogy a felvetett kérdésre választ adjak, magamnak is, és azoknak is, akik az álmokon innen, vagy az álmokon túl élnek s felfogják a lélek üzeneteit.

A színház vörös szalonjában életnagyságú képe előtt J. W. Goethe sorait mormolom. Hangtalanul. Inkább csak ajkam mozog.

»... idő, állj meg
És ti suhanó percek,
várjatok.«

A természet ajándékeként hullámszerű vonalakkal megörökített alak: fátyolszerű lírai gyengédséggel telített finom vonású asszonyi kép. Szemei, hallani véled a hangtalan hangot: szólítanak. Arca, ajka, egész lénye még így, némán is beszél. Oscar Wilde érezhette ezt Dorian Gray arcképe előtt, amit én most érzek, de nem az ő dekadens lelkialkatával, hanem az életre keltés szándékával, valahogy — távolról megközelítve — úgy, mint ahogy Ady az idő fölé emelkedve ébresztette Csokonai Vitéz Mihályt.

»Szavak, akiknek Főbusza volt Vitéz
s gazdag pillangó szárnyakat adott,
szavak, »szárnyatok bársonyára«
»szedegessetek violaszalagot«,
midőn felröpködtök Őt dicsérni.«

Ha a belső indítás kérdés is, akkor egy szó a válasz:

— Igen!

Mert művészi lényének emléke csak úgy él tovább, ha életre keltjük, ha az általa jelenített alakokat megszólaltatja az emlékezet, s arról a helyről szólítja, amelyet a művészet értékrendjében elfoglalt: onnan elmozdíthatatlanul.

Így vallom magamnak, mint aki múlhatatlan emléket is melenget a szíve körül, és nem titkolja el, mert jobb, ha tudják. A szemembe nézve is jobb, mert akkor nekem is könnyebb hordozni a múltó évek terheit. És ebben, ha bevalljuk, ha nem: egymásra vagyunk utalva. És néha a meghallgatás is segít.

Közelebb lépek a képhez.

Ez az újabb találkozásunk két part között.

Én még élek. Ő itt élt, ennek a színháznak a falai között. Soha nem lehetett a színházi élettől, a poézistól elválasztani, mert a zenedráma-költészet hármassága egysége magánéletét is színültig betöltötte. Igazában színészvér volt, akinek az az élete, hogy tragédiák, színjátékok, komédiák alakjaiba bújva, így átlényegülve egy leányt, egy asszonyt, egy artistanót, két malomkő között őrlődő szerelmes lényt éljen, úgy, mint aki igazán az, akit ábrázol.

Az érzések zúrzavara kavarg bennem. Kít hívjak most segítségül, hogy az igazat mondjam?

Művészetét vigyázva, a legtisztább oldalról kell megközelítenem, mert a színház — mint minden műhelye ennek a világnak — az élet siető lépteiben olykor (és nagyon sokszor) olyan feladatot is ad művésének, hogy minden szerszámját a legszívesebben a földhöz vágna azzal a végső lemondásnak tűnő kifakadással: »... ezt csinálja más!«

Őt más fából faragták. Még a legbizarrabb munka sem tudta megalázni, összetörni, megfosztani attól a hitétől, hogy többre és mindig többre képes... Mintha most is látnám a színpadon... Az epizód szerepben a röpke jelenetre is felajzottan játszott, hiszen az apró, hétköznapi tettekből tevődik össze az élet egésze. Tudta vagy érezte ezt? Soha nem kérdeztem... A főszerepekben teljes feloldódással élt. Az előbbiben egy villanással kellett egy lelkialkatot érzékeltetni, itt teljesen élni, győzve átélni, vagy vereséggel, szenvedéssel együtt elégni a katarziszban. Nemcsak tudta, érezte is: a színpadon megjelenített ember útját, ha sűrítve is, elejétől kezdve az utolsó lépésig végig kell járni, és ami a legnehezebb: mindig és újra megtenni, úgy, mintha a második, a harmadik szerepben az előbbi alak helyett valaki más lépne a színre: testében Ő, de nem csupán maszkjában, hanem telkében és érzelmeitől irányított viszonyulásaiban egy egészen más valaki... És így, ez az út — estéről estére, évadról évadra — mindig az elejéről indul...

Mindig újra indulni?!... Nehéz kenyér ez... És néha keserű is, hogy alig megy le a falat az ember torkán.

— És Ő? — mintha kérdezném az előttem álló életnagyságú képet. Nem szól, csak tekintetéből olvasom ki:

Volt valami benne, amit — aki nem színész — nehezen tud felmérni. És mércéje sem biztos, mert mivel lehetne kardiográfszerűen lejegyeztetni a lélek rezdüléseit?

Műszereim nincsenek. Csak emlékeim, érzéseim, álmaim. Őket hívom segítségül, hogy mentsenek meg a valóság eltúlzásától, még akkor is, hogy érzelmeim szirénhangjai akaratom ellenére is a rajongás felé sodornának.

Ő rajongó volt, a szó legtisztább értelmében. A művészetek jelenvalósága életének alkotórésze volt. Azon a napon, amelyből ez kiesett, jobban hiányzott számára, mint a kenyér. De a színpad többet követel: testi alkatot, s a vele született tehetség mellett sokoldalú műveltséget, amelyhez a leghalványabb árnyalatokra is érzékeny asszociatív képesség párosul.

Ezt hozta magával?... Ezt?

Nemcsak ezt!... Ennél többet.

Szinte hallom, és hallom a magnószalagról is még. Magával hozta a szavak tartalmának, jelentéseinek, jelzéseinek, és tovább: a hangok játékának, zeneiségének olyan ismeretét, amely a szöveg rejtett értékeinek interpretálására képes. Ez a skálája széles volt, és biztos támasza abban, hogy a kemény hangok mély és éles zengésétől a lírai elágyulás sóhajtásnyi halkságáig könnyedén futott végig az érzések szálain, anélkül, hogy a szenvedély görcse eltorzította vagy meghamisította volna benné annak visszfényét, ami pillanatnyi lelkiállapotában kivetésre várt.

Nem volt öntett lélek, sem önmagával megelégedő. Tudta azt is, hogy a művészi szintet a játékban, a transz állandó jelenvalósága nélkül töretlenül érvényesíteni nem lehet. Zaklatta, ajzotta a teljesség-igény. Ezért olykor sokat szenvedett, amikor már-már majdnem elérte, de nem volt elég ereje ahhoz, hogy megkapaszkodjon a csúcsok peremén, és megvalósítsa az ábrázoló művészetének azt a tökélyét, ami csak a művészelet kiváltságos pillanataiban érhető el.

Költőink, művészeink kis körében, melyet Ő hívott életre — ezért neveztük el városunk Madame Staëljének —, nem egyszer beszélgettünk kesernyés hangon arról, hogy a műfajok szigorúak, kérlelhetetlenek. Nem elégszenek meg a hosszan és küzdelmesen keresett színpadi alkat megelégsével, a cselekményben meghúzódó vezérmotívumot kifejező hangvétellel: ehhez a színművészet megköveteli a kitarullkozó arcot is, mely a ki nem mondott szó helyett, a csönd lepedázott néma játékával a lélek vívódásait tükrözi.

Ő nem szólt. Én folytattam. Valahogy így, mert többé már nem szólíthatom. Ébrenlétben soha.

Az ő mimikája az elfojtott hangok után, az utolsó hangfoszlányok elenyészése után vette át a játékot: a fekete szempár kérlelt, vagy esdekelt, vádolt, vagy lángot lövellt, vagy oly ártatlanul nézett bele a körötte forrongó világba, mint az erdő mélységes nyugalmból az országút vad kavargásába tévedt és megtorpant őz két nagy szeme. A két fekete szemöldök vonaglása, az érzékiséget hívogatón és megadóan kifejező ajkak, vagy félig nyitott ajkak, amikor a férfi, vagy a gyermek, a szülő, vagy a rég nem látott, elveszettnek hitt kedvese közeledő lépéseit a kitért karok már előre érzett szorítását jelzik. Mosolya boldogságot vagy keserűséget, határtalan örömet vagy vigasztalanságot kifejezőn mindig szelíden zárt maradt: poétikusan nőies életérzésének olyan meggyőző tükre, amelyen — az igényes színpadi játékokban — keresve is aligha találtuk meg a mesterkéeltség üres vonásait.

A könyvek mellett a zongora volt nagy magányában életre keltető társa. Ehhez párosult harmonikusan — zeneileg is kifejezhető — mozgásritmusa. Annyira természetévé vált, hogy még magánéletében sem tudott tőle elszakadni. Tudta s érezte is: a színművészetben a legmagasabb követelmények közé tartozik a maradéktalanul érvényesülő és minden mozzanattal együttható mozgásritmus. Ezt a csúcst is igyekezett megközelíteni. Egy kicsit Bajor Gizire emlékeztető játék volt ez: az arány a két színház közti különbséggel kifejezhető. Mégis — lehet, hogy elfogultság, vagy a magasabb szint elérésének szüntelen vágya ez bennem — föllele nézve keresem a paralellát... Amikor Ő szeretett, szerelme olyan volt, mint a cserfáké: egybefonódó. Minden tagjának rezdülése ezt az érzést fejezte ki, szuggesztíven jelezve, hogy az extázisban is van esztétikum. Félelmével, rettegésével a tragikum árnyait mélyítette el, a gyermeket átölelő karjaival az anyai szeretet múlhatatlan mozzanatait érzékeltette oly híven, mintha csak saját gyermekét ölelte volna, akire egész életében vágyott.

Az igaz szó kimondására vállalkoztam, hát ebben az intim vallomásban ezt is elmondom.

Lírai lelkiakat volt. Ady neveltjeként indult el, folytatta útján az új vizeken, de a halottak élén. Sokszor, ha velünk volt is, teljes tényével nem élt közöttünk, mert tekintete, mindig szenvedő énje valahol nagyon távol járt tőlünk. Lehet, hogy ezért éreztem mindig azt, hogy művésze a tragédiában, a drámában, az igényesen megkomponált színjátékban tudott igazán kiteljesedni. Igaz, szerette a gomblyukába tűzött őszirózsás Oscar Wilde-t, de a Bunbury groteszk világa számára megközelíthetetlen volt. Nagyobb odaadással, rajongással vette kézbe Bernard Shaw, Gorkij, Milan Begović, Beaumarchais és Guillaume Figueiredo szövegkönyvét. Ezekben a szerepkörökben úgy élt és mozgott, mintha a szerzők tükreiből nézett volna felénk.

Téli estéken, kályha mellett, amikor csend van, s meditálásra idő, beszélgetés közben előkerülnek a régi színházi esték emlékei. Úgy főlelevenednek előttem, mintha tegnap láttam volna Őt. Számomra feledhetetlen utolsó fellépése Figueiredo *A róka és a szőlő* című színpadi játékában. Kleiát, a boldogságát soha meg nem lelt asszonyt alakította. Xanthos, Kleia rabszolgatartó férje zord, hideg volt, akár a jég. Kleia Ezópus, a rút rabszolga örök meséit hallgatta az elérhetelen szabadságról, s ebbe a szenvedéstől összetört, eltorzult arcú, testű emberbe szíve teljes melegével beleszeretett. Megszerette a lelkét. Hófehér ruhájában, kígyózó fehér karjaival és hullámzó fekete fürtjeivel olyan volt, mint egy görög márványszobor, és amikor asszonyi vágyakozásának lehetetnyi halkán hangot adott, utána mintha csak Ithaka partjáról szólalt volna meg Ezópus:

*»A róka a lugasban ágaskodott a szőlő után . . .
S mivel nem érte el, azt mondta rá: »még savanyú!«*

Kleia vágyakozása, és tragikus szerelmi vallomása mítikusan görög könyörgés volt Odüsszeusz ithakai öbléből:

*»Ha van öböl, hová megtérni édes,
ha van öböl, hol szenderegni jó,
ha van öböl, hová csak szent hajó
vihet meg vándort hús- vagy ezeréves
bolyongás után, ha van csücske a széles
világtengernek, csöndbe-ringató,
nem béna csöndbe, hanem enyhadó
lágyszunnyadásba, melyben semmivé lesz
a gond, a bánat, de mely álmodik
oly ébrenlétet, hová átfolyik
az álom az álmok mélyeiből,
ha van, mely elzsongít, de arra hagy
ébren erőt, hogy ébren fogadj
minden szépséget — ez az az öböl.«*

Még nézem az életnagyságú fehér képen fekete szeme csillogását.

Az Ő Kleiája ebbe az örök öbölbe tért meg. Lám, nekünk hagyott művészetével ma is ébrenlétet álmodik.